

бә'зи Иран феодаллары да исмаилиләрлә иттифага кирирдиләр. XIII əсрин 20-чи илләrinдә монголларын зәrbәsilә исмаили дөвләтинин мәһвиндән соңra, jени демократик гуввәләр hакимијjәtә kәлди. Mәnbәlәrdә исмаилиләrin ахырынчы Хәрәэмшаш Чәлаләдинлә иттифаг яратмаг үчүn чәнд көстәрмәләri һаггында мә'lumat верилир. Шиhab әd-Din ən-Nәsәvinin Султан тәrәfinдәn Әlәmuta Эла әd-Dinin janыna hичри 629 (1231/32)-чу илдә көндәрилмәси бу мә'nada Иранда монголлар элеjниә mубаризәnin бир нөв өзүнәmәxsus формасыны eks etdirirdi. Иран тәdgigatçylarы mәnbәlәr әsасыnda исмаили hәrәkatыны шimal әjalәtlәrinde, хүсусилә Dejlәm, Чурчан, Тәbәristan, Kuниstan, Azәrbajchanда jaýylmasыны kөstәriрlәr. Kitabәlәr, o чумләdәn Babi Jә-gub түrbәsinin kitabәsi Ыsmailliәr hәrәkatыны Garabaғda, Arранда вә Azәrbajchanыn dikәr әjalәtlәrinde keniш jaýylдыgыны bир daňa сүбут edir.

Xалг рәвајәtinе kөrә Babi Jә-gub комплексинин jaхынылыgында мудафиә isteñkamы олмуш вә бурада күчлү мудафиә dәstәesi saхlanылыrmыш. Ona əfsanәvi Шых Baba (Shejx Babi Jә-gub) sәrkәrdәlik eDIRMiш. Kәndin «Babи» адланmasы, комплексин бej-nәlhalg карван-ticarәt юлу үzәrinde jерlәshmәsi, түrbә etrafaнда bөjүk тикили комплексинин вә gәdim gәbiristanlygыn мөvчудluғu. Shejx Babi Jә-gubun bөjүk nүfuza malik oлduғunu kөstәriр. Hәmin ticharәt-karvan юлу үzәrinde jерlәshmiш sosial-ideologи mәrkәzlәrdәn jadikar galan abidәlәrdәn biri dә «Шых баба piри»-dir.

ШЫХ БАБА ПИРИ

Чәbrajыл раionунун Шыхлар kәndinде goчаман daғlarын gojnundä xalг aрасында «Шых баба piри» adыjla шөhrәt tapmysh bir zijsarәtkan вардыр. Bөjүk әrazijә malik gәbiristanlygla әhatә olunmuş Шых баба piри, әsasen, daхildәn вә xaricdәn daирәvi plana malik түrbә binasыndan ibarәtdir (шәkil 4). Chatma taflы gapы jerinin үzәrinde kitabә jоxdur.

Abidәnin daирәvi kүnbәzi учмуш, ichәridә bitәn ardyч aғачы boj atyб түrbәdәn galxmysh, abidәnin ənүndә bitmiш dikәr ardyч aғачыjla bаш-basha verәrәk, mәrkәz hissәdә dәfi оlunmuş bөjүk alim, әzәmetli шejxin мәzары үzәrinе sajә salmagdadыr. Goşa ardyч aғaclary sanki jaрыmxaрабa abidәni tamam mәhв olmag tәhlükәsindә gorumaғa chalышыр вә tәdgigatçylary, vaxtilә Avropansы Jaхын Шәrg өлкәlәri ilә birlәshdirәn karvan ticharәt юлу үzәrinde bәrgәrar olmagla gaјnar hәjat keçirmiш mәdәni-ideologи, sosial-sijsasi-igticasi mәrkәzlәrdәn birin, xalgyн pир, mүgәddәs jер dejә goruјub saхладыgы tarixhin izle rinde elmin, mәdәnijjәtin sirlәrinи aчmaғa chaғyrıryr.

Шejxin мәzары үzәrinе kүnbәzدәn учуб tөkүlmүsh вә dikәr

mүхтәliф хатирә abidәlәrinde dash parchalary jыgylmyshdyr. Dash galaglary aрасында onun jazyly abidәsinи aрашдыrmag bir nәтичә vermedи.

Tүrbәjә daхil olarken kөzәl suls elementli nәsخ хәttilә ja zylmysh kitabәli mәzar dasynyn ($0,65 \times 0,16 \times 0,18$ m) ustundәn addaýyab kечmәli olursan. Bашдашы (шәkil 5) astanaja елә nәsб olunmuşdur ki, kандardakы dashlar hәm rәnk, hәm dә formasyna kөrә bir-birini тамамлаjыр. Dash елә бил bina tikiләndә buraja gojulmushdur. Dash үzәrinde kitabәdә ad jоxdur, ančag tarix jazylmyshdyr. Эrәbchә mәtnin tәrчumәsi belәdir:

«Pәrәstiš eidlәn Rәchәb аjы, jедdi jүz jедdinchi il (27. XII. 1307—26. I. 1308)». Belә kүman etmәk olar ki, abidә mүgәddәs шejxin mәgbәrәsinin astanasыnда dәfi оlunmuş шәxsә aiddir. Ad jazylmadыgыna kөrә dәfi оlunan шәxsin gadыn oлduғunu ehtimal etmәk olar. Ejni mәtni oлан bашдашы ($0,59 \times 0,27$ m) tүrbәni әnatә edәn hasardan kәnardaқы gәbirlәrdәn birin үzәrinde dә var. Juxarydan chatma tafla тамамланan bашдашыныn ic haшиjәsinin chatmasы nәbati ornamentlәrlә тамамланыr. Haшиjәdәn icheri, или suls elementli nәsخ хәttilә әrәbchә jazylmysh kitabәnin mәtni belәdir:

«Rәchәb (ajы), jедdi jүz jедdinchi il (27. XII. 1307—26. I. 1308 ил)».

Falas formada dashdan дүzәldilmiш abidәni ($0,50 \times 0,16 \times 0,16$ m) аshaғы hissәsi дүzбучаглы вә dәrдtәrәfliдir. Tәrәfләrdeñ iki үzү boшdur. Kөrүnүr bu hissә gәbir үzәrinde bаш tәrәfdeñ hөrkүdә galдыgы үchүn kitabәsizdir. Dikәr iki tәrәfinde farasca jazylmysh kitabәnin tәrчumәsi belәdir:

«Әbdүrrәhman b. Shejx Һүсеjn b... wәfatty. Bilidim ki, mәnim taleim mәnim tәbiәtimdir, o da chox үzү dөnүkdүr.» Tүrbәni vaxtilә bişmiш kәrpichdәn hөrүlmүsh dәrдkүnч hasar әhatә etmisdir. Һазырда bu hasaryn kиriш hissәsindәn kичик bir hissәsi galmyshdyr. Ichәridәn saf tәrәfde, jerdәn tәgribәn bir metr hүndürлүkдә kәrpich hөrkүdәki taxcha ichәrisindә chox nәfis surәtdә iшләnмиш falas formalы mәrmәr bашдашы ($0,45 \times 0,15 \times 0,12$ m) gojulmushdur (шәkil 6). Bашдашыныn juхary hissәsi sәkkiztilidir. Uz tәrәfde suls elementli kөzәl nәsخ хәttilә әrәbchә jazylmysh kitabәnin tәrчumәsi belәdir:

«Bилик bulagыndan ichdi. Bu gәbir Shejx Gijasәddinин oflu, mәrhәmәtli шejxزادә Shejx Әbdүssәlamыndыr. Иjirmi ramazan jедdi jүz әlli dogguзunчы il tarixde 27 august 1358 ilde wәfat etmisdir».

Hasardan icheri gojulmush dikәr bir bашдашыnda (шәkil 7) tarix jоxdur. Lakin abidәnin formasyna, өлчүsүn вә kitabәnin xett hүsusiyyәtinе kөrә onu da әvvәlkilәrin dөvrүnә aид etmәk

олар. Ири хәтли китабәдә «Шејх Мәһнијәддинин вәфаты» сөзләри язылышдыр.

Шејхин мәзары үзәриндәки даш галаглары ичәрисиндә раст кәлдијимиз кичик бир башдашы парчасында ($0,36 \times 0,21$ м) әрәб чә јазылыш—«Бу гәбир Шејх Экбәриндир» сөзләри охунмушду.

Әтрафдакы бәйүк гәбиристанлыгда XIV—XX әсрин әvvәлләrinä аид шејх вә шејх өвладларынын мәзар дашларына раст кәлмәк мүмкүндүр. Лакин орта эср абиәләринин демәк олар ки, намысы торпаг алтындалыр. Онлары газыб чыхармаг мүмкүн дејил.

Торпагдан ачыб-чыхартығымыз бир башдашы ($0,57 \times 0,32 \times 0,11$ м) јухарыдан дүзбучаглы формададыр. Хәтти бир о гәдәр дә сәлигәли дејил. Әрәбчә јазылыш китабәнин мәтни беләди:

«Бу шадлыг евиндән һәјат евинә көчдү Тураб хап? б. Эмир Адил Аллаһ онун гәбрини ишыгандырысын, мубарәк шәвшвал аյедди јуз әлли үчүнчү илдә (10. XI—9. XII. 1352 ил).»

XV әсрә аид даһа үч башдашы ($0,60 \times 0,30 \times 0,7$ м) гејдә алдыг. Бүнлар гадынлара аид олуб јухарыдан үч пәрли формада дүзәлдилмиш кичик һәчмли абиәләрдир. Бүнларын бәйүк һәчмиләринә һәм дә XIV әсрин орталарына аид вахтилә Јардымлы рајонун Көһиә Авараг, Үнөч кәнді гәбиристанлыгында раст кәлмишик.

Шыҳларда фәалијәт көстәрмии алим, шејхләрин нәсли, муридләри сон илләрә гәдәр давам етмиңдир. Һазырда гәбиристанда галыш XX әсрин әvvәлләrinä дәфн олунмуш бир иәфәрин мәзар дашында әрәбчә јазылыш китабәдә бу сөзләри охумаг олур:

«Ja Аллаһ, Шејхин өвладларындан Сәфи бәјин оғлу Аға Рұстем, 1334/1915—16-чы илдә вәфат етмишдир.»

Вә јаҳуд башга бир абиәдә:

«Ja Аллаһ, Мәһәммәд, Әли мәрһүм, бағышланмыш Шејх Сәдәд Тулу, 1339/1920—21-чи илдә вәфат етмишдир.

Шејхин нәслиндән олан Аға Рұстемин оғлу Шејх Тәһмәз Шыҳлар кәндидә Шәрг дилләрини, хүсусилә әрәб әдәбијатыны, ислам тарихини, бәшәријәтин мәдәнијәт абиәси олан Гур'ани-Кәrimи јаҳши билән ахырынчы шәхс иди. 1937-чи илдә о да репрессијанын гурбаны олуб 70 јашында Сибира сүркүн едилемешди.

Шејх Тәһмәз кими Сибирә сүркүн олунмуш Азәрбајҹан зијалылары—шејхләр чохдур. Онларын адына чар чанишинләrinä мәхсүс архив сәнәдләриндә раст кәлмәк олур.

Һазырда һәмин шејхләрин—алимләрин нәслиндән Шыҳлар кәндидә бә'зи зијалылар јашајыр. Һүгүшунас Әли Рұстемов, кәнд мәктәбинин мүэллимләри—университети битирмиш филолог Энвәр Меңтијев, Мәммәд Тәһмәзов журналист, шаир Хасај Меңтијев вә башгаларыны көстәрмәк олар. Вахтилә 750 евдән ибарәт олумуш Шыҳлар кәнді инди 30—35 евдир. Кәндидин кечмиш әзәмәтли көркәми галмамышса да, онун зәңкүн тарихиндән хәбәр верән мөнәтәшәм абиәләри горунуб сахламышдыр.

Шыҳ баба нәслиндән Шејх Вәлијәддин (вәф. 1070 h.) XVI әсрин ахырларында һәмин рајонун Дағ-Тумас кәндидә көчмүш, орада нәсил салмышдыр. Дејиләнә көрә Шыҳ баба Гәдиријә чәмијәтиини шејхи олумушдур. Гәдиријә чәмијәтиинин баниси Әбдүлгән Китанидир (1077—1166). Әсли фарсадыр. О, 18 јашында Бағдада кәлмиш, орада Һәнбали һүгүг елмләри курсуну битирдикдән соңра, 25 ил Ираг сәһраларыны заһид кими қәзib-долашыдан соңра һәнајәт. 1127-чи илдә Бағдадда ванз кими шөһрәт газанмышдыр. 1133-чу илдә Бағдадда онун учун мәдрәсә, рибат ти-килмишдир. Әбдүлгәни муридләри Гәдиријә тәригәтини тәблиг етмәк үчүн Әрәб әлкәләринә, Африка, Һиндистан вә Туркистана кетмишләр. Һазырда Гәдиријәнин мөвгеji Гәрби вә Шимали Африкада Судан, Ираг, Пакистанда күчлүдүр. Гәдиријә мәркәзи 1300 илдә Суријада, за-вијәси XV әсрин әvvәлләриндә Димәшгәдә тәшкىл олунмушду.

Чәмијәтиин Истамбулда мејдана чыхмасыны Топханада ханәкаһ бина етмиш Исмаїл Руми илә (вәф. 1041/1631—32 вә ja 1053—1643—44) бағлајылар.

Бу чәмијәтиин Азәрбајҹанда олмасы һаггында мә’лumat верән јохдор.

Шыҳлар кәнді өз адыны да һәмин мәркәзлә әлагәдар олараг алмышдыр. Түрбәнин үзәриндә китабә олмаса да, мәркәзин әсасыны гојан шејхин ады мүәjjәнләшдирилмәсә дә, онун нечә-нечә мурид вә өвладларынын длары ашкар олунмуш вә дөврү, јәни фәалијәтиин илк дөврләри XII—XIII әсрләрә аид едилемешдир. Мәркәз, јухарыда дејилди кими, Авропа әлкәләрини Иран вә дикәр Яхын Шәрг әлкәләри илә истәр Хәзәр васитәсилә су вә гуру карван-тичарәт јолу үзәриндә мөвчүд олмуш Пир Һүсејн, Софи Һәмид, Баба-Самит, Сары Пејғәмбәр, Баби Іә’губ, Аза пири вә с. социал-мәдәни-идеологи, сијаси-игтисади мәркәзләрин силсиләсендән һесаб едилемешди.

ШЕЙХ ТАИР ТАЧ ӘЛ-НУДА МӘДӘКАНИ ХАНӘКАНЫ ВӘ JA «ПИРИ МӘРДӘКАН»

Шамахынын чәнуби-шәргиндә, Көјләр кәндидә, гәдим Шамахы—Чавад—Әрдәбил јолу үзәриндә мөһәтәшәм бир абиәд дуур. Бу, халг арасында «Пири Мәрдәкан» ады илә шөһрәт тапмыш вә мә’марлыг тарихинә дахил олумуш тикнити комплексидир. Абиәд һәлә XVII әсрдән бир сырға алим вә сәjjиаһларын, о чүмләдән алман сәjjиаһы А. Олеаринин диггәтини чәлб етмишдир. Сәjjиаһларын гејдләриндән көрүнүр ки, мә’марлыг комплекси вахтилә гејд олунан тиҷарәт јолу үстүндә һәм тиҷарәт, һәм зијарәт әһәмијәти дашиjan дүшәркә ролуну ојнамыш, лакин соңralар сүгута үграмышдыр.

Мэшэдиханым Немээт

Азәрбајҹанда
ијтисад

(Сосиал-идеологи иjtisadi -çäxäcä
мәркәзләr)

АЗӘРБАЙҖАН ДӘВЛӘТ
НӘШРИЙАТ-ПОЛИГРАФИЯ БИРЛИИ
Бакы — 1992

Мәшәиханым Нәмәт

لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا

